

STARI SAJMOVI I TRGOVINE U ĐURĐEVCU

Početak 16. stoljeća, kad je bio vrhunac razvoja gradskih naselja u ovom dijelu Hrvatske, uz Koprivnicu, koja se u to vrijeme smatrala gradom, Đurđevac je bio značajno trgovište zajedno s Ludbregom, Rasinjom i Prodavićem (Virje). Trgovište Đurđevac, nastalo na Ernuštovom vlastelinstvu, bilo je obitavalište kmetova, a isto tako trgovaca i obrtnika. Održavanje sajмова u to vrijeme određivali su kraljevi i vladari, a služili su uglavnom za nabavu i razmjenu materijalnih dobara.¹ Đurđevac je status trgovišta imao od 13. stoljeća, a u 15. stoljeću čak su ga smatrali i gradskim naseljem jer mu je 1520. pripadalo 31 selište.² U to je doba zasigurno bio veliko naselje. To potkrjepljuje i podatak da su u njemu 1501. službovala čak četiri svećenika.³ Da je bio trgovište, vidi se i iz popisa dimova za kraljevski porez 1513. u kotaru plemićkoga kneza Petra Lackovića u Križevačkoj županiji gdje se uz naselja Molywa, Struga, Novak, Županec, Sv. Pavao, Gorbonokfew, Sušica, Hotovoa, Javorovec, Prodavić i Gregorijanec spominje i trgovište Đurđevac.⁴

Sve se to odvijalo u starom đurđevčkom naselju koje se nalazilo na mjestu zvanom Za **turnom**, Pri **turnu** ili **Turanj**, južno od današnjeg Đurđevca, gdje cesta skreće prema selu Mičetinec. Naselje se nalazilo s desne strane ceste, na povišenoj gredi zvanj Leščan, odnosno iza raspela koje se sada nalazi na samom raskrižju.⁵ Đurđevac, odnosno Sv. Juraj (lat. Sanctus Georgius, njem. St. Georg, mađ. Zenth - Gyurgh), kao i cijelo vlastelinstvo, u srednjem je vijeku pripadao pod komarničku župu, a kroz stoljeća mijenjali su se mnogi vladari. Navala Turaka tijekom 16. stoljeća potpuno je preobrazila ovaj kraj. Od četrdesetih godina cijela je okolica, pa tako i Đurđevac, bila potpuno opustošena. Stanovništvo se raselilo, a time se ugasila i svaka živost na ovom području. Ostavši tako bez stanovništva i postojećih prometnica, Đurđevac je izgubio svoju funkciju trgovinskog i obrtničkog središta, pogotovo jer se nalazio na samoj granici s područjem koje su zaposjeli Turci. Od cjelokupnog stanovništva ostalo je samo 36 bjegunaca, odnosno inkvilina⁶ koji su se skrivali u razrušenoj utvrdi kod Đurđevca. Posjedovali su pet volova, a zemlju su obrađivali motikama jer pluga nisu ni imali. Nitko od njih nije imao posjed ili kmetsko selište, niti je plaćao kakve daće, osim jedan denar za svaku svinju godišnje, ako ju je imao. Na tlaku nisu išli, jedino ako je trebalo raditi na obnovi utvrde, a zemlju su obrađivali jedino kad bi konjanici i pješaci pretražili i osigurali polje od mogućeg upada Turaka.⁷

Sredinom 17. stoljeća turska moć pomalo slabi pa se stanovništvo počelo vraćati. Tako se oko Ernuštove tvrđave u močvari, nešto sjevernije od starog naselja, počeo širiti novi Đurđevac. Budući je već sredinom 16. stoljeća organizirana vojna obrana, uspostavljeno je granično područje koje je bilo direktno podređeno austrijskoj vojnoj upravi. Vojna granica je ukinula civilnu vlast te je cjelokupan politički i gospodarski život bio podvrgnut vojnim vlastima. U to vrijeme o nekoj trgovini i obrtu, nije bilo ni govora jer lokalno stanovništvo nije imalo ni novca, ni potrebe za trgovanjem. Pokućstvo, odjeću, obuću, alatke i sve što im je bilo potrebno, sami su izrađivali. Nešto malo što se trgovalo, obavljalo se uglavnom razmjenom. Poljoprivrednih proizvoda na tržištu nije ni bilo, a nisu se ni proizvodili jer se nisu mogli prodati. Nešto malo živeža prodavali su samo časnicima jer oni nisu smjeli posjedovati zemlju. Ako je u kuću i došlo nešto gotovine, koristila se za kupnju odjeće, odnosno vojne uniforme. Ostatak se ulagao u poljoprivredu. Novac se mogao dobiti samo za vanredno obavljenu rabotu ili je to bila plaća muškarcu za vojnu službu. Graničari isprva nisu plaćali nikakve poreze na zemlju koju su obrađivali, ali su za uzvrat morali braniti granicu od Turaka. Takvo stanje iziskivalo je od austrijskih vlasti velike troškove koje je bilo sve teže namaknuti. Zato je odlučeno da se doseljavanjem obrtnika i trgovaca razvijaju gradovi i trgovišta. Razvojem obrta, trgovine i drugih djelatnosti, to je područje trebalo samo sebe financirati i uzdržavati. Usporedno s time, došlo je potrebe razmjene i trgovine pa su se počeli otvarati prvi sajmovi i trgovine. Vojne su vlasti tada počele prikupljati novac od pristojbi za sajmove i zakupa za trgovine, točenje vina, prodaju duhana, za mlinove i dr.⁸ Intenzivniji razvoj samog Đurđevca počeo je nakon

1763., kad su vojne vlasti doselile prve obrtnike⁹, pa možemo reći da su se od te godine počeli održavati i prvi sajmovi. Potvrda toga je i zamolba varaždinskih obrtnika i trgovaca iz 1767., koju su uputili Saboru. Budući da su, kao varaždinski građani bili oprosteni od plaćanja maltarine u građanskom dijelu Podravine, tražili su da im se to odobri i na području đurđevačke pukovnije kako bi mogli prodavati svoje proizvode.¹⁰

Đurđevac je, kao stožerno mjesto đurđevačke pukovnije¹¹, bio najveće trgovište na njenom području. U to vrijeme Bjelovar još nije ni postojao. Tek 1756. kupljeno je zemljište za izgradnju budućeg vojnog i administrativnog središta varaždinskog generalata, odnosno križevačke i đurđevačke pukovnije. Kao takav, kasnije je bio, zajedno s Ivanić Gradom, jedini grad (vojni komunitet) na tom području. Šezdesetih godina izgrađene su vojarne, skladišta, stanovi za časnike i ostale popratne zgrade za vojne potrebe. Generalski stožer preseljen je u Bjelovar 1765., pa se može reći da je grad kao zapovjedno mjesto počeo funkcionirati šezdesetih godina.¹² Prvi njegovi stanovnici bili su njemački i austrijski časnici pa je, primjerice 1766., unutar gradske jezgre bilo samo 16 građanskih kuća u kojima je živjelo 36 Njemaca i 45 Hrvata. Bjelovar se intenzivnije počeo širiti nakon 1770. kada je imao 58 građanskih kuća i 257 civilnih stanovnika.¹³ Premda je sagrađen kao vojno naselje, životne su okolnosti uzrokovala i naseljavanje civilnog stanovništva pa se ubrzano počeo razvijati obrt i trgovina.

U to vrijeme Đurđevac je još uvijek bio glavno trgovinsko središte pukovnije s pripadajućim mu sajmovima. Za usporedbu, 1771. imao je 2 387 stanovnika, nešto manje nego Koprivnica.¹⁴ To potvrđuje i prisutnost dvojice kapelana na đurđevačkoj župi (1752. i 1787.) s kojima je župnik brinuo o duhovnom životu svojih župljana.¹⁵ Dvije godine kasnije osnovana su tri pukovnijska ceha, svaki određenih struka.¹⁶ Veći dio njih je bio iz Đurđevca, što je potvrdilo da je bio izrazito obrtničko pa i trgovinsko središte. Prvi godišnji i tjedni sajmovi počeli su se u Bjelovaru održavati od proljeća 1772., a utvrđeni su poveljom Marije Terezije od 26. veljače iste godine. Tom poveljom Bjelovar je nazvan slobodnom vojničkom zajednicom (Frei Militärcomunität).¹⁷ Kao takav, a isto tako i ostali gradovi u graničnom području, nisu bili ništa više "urbaniji" od većih trgovišta, osim što su imali osobito organizirane gradske uprave s posebnim povlasticama.¹⁸ Stoga možemo reći da je Đurđevac bio najznačajnije trgovinsko središte đurđevačke pukovnije¹⁹ druge polovice 18. stoljeća. Glavna trgovinska središta na području Varaždinskog generalata bila su Bjelovar i Ivanić Grad dok su trgovišta bila Đurđevac, Virje, Kloštar, Pitomača, Rača, Grubišno Polje, Čazma, Ivanić Kloštar i Cirkvena.²⁰

Jednu od glavnih uloga u gospodarskom i društvenom životu pojedinog mjesta imali su **sajmovi**. U srednjem vijeku počeli su se održavati za vrijeme vjerskih svetkovina, odnosno blagdana zaštitnika određenih župa. Na prostoru oko crkve okupljali su se brojni hodočasnici što je posebno privlačilo razne putujuće trgovce koji su tom prilikom prodavali i razmjenjivali svoju robu. Kao najrazvijeniji oblik trgovine sajam nije bio samo mjesto kupoprodaje različitih roba, već i omiljeno sastajalište znatizeljnika, dobronamjernika, sitnih lopova, raznih nakupaca, švercera, skitnica, vojnika i kojekakvih lakrdijaša. Na njemu su se doznavale različite novosti, razmjenjivale informacije, na njemu se ogovaralo, planirale razne spletke, ali i sklapali razni poslovi i dogovori. Uz crkvu, bilo je to jedino sastajalište mještana i stanovništva bliže okolice. U kasnom srednjem vijeku, a moglo bi se reći i za vrijeme Vojne granice, sajamsko je pravo predstavljalo jednu od najvažnijih povlastica grada pa tako i trgovišta.

Budući je Bjelovar bio jedini grad na ovom području, dobio je sajamske privilegije poveljom carice Marije Terezije 26. veljače 1772. Međutim, privilegije su dobivala i trgovišta, na primjer Grubišno Polje u 18. stoljeću i Daruvar 1857.²¹ Iako se ta mjesta ni izdaleka nisu mogla mjeriti s Đurđevcom, a dobila su to pravo, možemo zaključiti da je on to pravo uistinu zaslužio jer je određeno vrijeme u njemu bilo i sjedište stožera pukovnije. Ipak, za sada ne znamo je li to pravo stvarno dobio, iako ga je u određenom vidu mogao koristiti i bez službene povelje. To potvrđuje i tradicionalno kupovanje slugu koje se odvijalo u Đurđevcu, a koje je zasigurno bilo privilegija samo gradova u Vojnoj granici.

Gradovi su imali pravo na deset mjesečnih i dva godišnja sajma kao i na tjedne sajmove. U trgovištima su se isprva održavali samo tjedni sajmovi i to u svakom određenog dana.²² Kasnije su se u Đurđevcu održavala tri glavna sajma: 24. travnja na Đurđevo, dan poslije Spasova (Uzašašća Kristovoga) i 10. kolovoza.²³ Caričinom privilegijom Bjelovar je dobio pravo održavanja tjednih sajmova četvrtkom te još dva godišnja, a od 1794. i pravo na 12 mjesečnih. No, četvrtkom su se tjedni sajmovi održavali i u Đurđevcu. U to vrijeme Bjelovar nije ni postojao. Njegovom izgradnjom stožer pukovnije je preseljen pa je vjerojatno Bjelovar preuzeo od Đurđev-

ca četvrtak kao dan održavanja tjednih sajмова.

Nedjeljom i blagdanom bilo je zabranjeno održavanje sajma, osim ako se u određenom trgovištu slavio zaštitnik župe. Dozvole za njihovo održavanje izdavale su vojne vlasti, a ako bi se kojim slučajem sajam i održao, imale su pravo zaplijeniti svu robu koja se prodavala. Bili su to takozvani "tajni" ili "prljavi" sajmovi. Za red i sigurnost brinuo se časnik koji je bio za to posebno određen te nekoliko vojnika. Pravo prodavanja imali su graničari (svoje proizvode), obrtnici na osnovu svojega majstorskog prava i trgovci koji su morali imati dozvolu vojnih vlasti.²⁴ Obrtnici su svoju robu mogli prodavati samo u svojoj općini, a u drugim tijekom njihovih godišnjih sajмова. Trgovanje stokom, voćem i povrćem, graničarima je bilo dopušteno Temeljnim zakonom iz 1807. i to uz posjedovanje isprave koja je potvrđivala vlasništvo stoke. Ona je bila dopuštena, ali nikako nije smjela biti na štetu kućne zadruge, glavnih dužnosti njihovih članova ili općenito na štetu same Vojne granice. U početku se trgovalo samo razmjenom. Kasnije se stoka prodavala za novac jer su vlasti višak otkupljivale. Tada su krave, bikovi i volovi vrijedili oko 25 forinti po grlu. Na **tjednim sajmovima** prodavale su se živežne namirnice, sirovi prirodni proizvodi, privredni i ratarski alati, proizvodi iz kućne radinosti te obični predmeti za svakodnevnu uporabu. Prodavali su se i proizvodi domaćih obrtnika, a isto tako i roba za kojom je bila potražnja, a koja nije konkurirala domaćim proizvođačima. Zabrana trgovanja imali su strani trgovci, obrtnici, medičari i torbari. Budući da su i tada bili prisutni preprodavači, vlasti su im ograničile trgovanje tako da se na sajmu nisu smjeli pojaviti ljeti prije devet sati, a zimi prije deset. Najstrože im je bilo zabranjeno zaustavljanje stranih trgovaca na ulazu u selo kojima bi pokupovali robu i kasnije preprodali. Kazna za takve postupke bila je oduzimanje robe i strogi zatvor. Na **godišnjim** je pak **sajmovima** svima bilo dopušteno trgovanje. Glavni godišnji sajam održavao se na dan zaštitnika župe pa je bio jedinstvena prilika za sve trgovce jer se na njima mogla prodavati sva postojeća roba.²⁵

U **Đurđevcu** se **glavni sajam (pijac)** održavao 24. travnja na Đurđevo i 10. kolovoza na Lovrenca.²⁶ Najveći je bio na Đurđevo jer se taj dan svetkovao sv. Juraj, zaštitnik župe. Stoga je to bio i blagdan (**svetek**) i sajmeni dan (**pijačni den**). Tog je dana bilo tradicionalno proščejne kao i kupovanje slugu koji su radili na imanjima veleposjednika i imućnijih seljaka. Oni su radili sve poslove kojih je bilo na jednom većem seoskom poljoprivrednom imanju. Dakako da nisu bili sluge u klasičnom smislu, već poput najamnih radnika. Ne misli se na kupovanje u doslovnom smislu, već se tako samo govorilo. Odvijalo se to prije podne kraj crkve, na južnoj strani glavnog trga. Tom prilikom su se pojedini gazde nadmetali koji će izabrati kojeg slugu, odnosno koji će mu dati veću nadnicu. Ovako je to opisao Đuka Tomerlin: "Na Bentu, s južne strane, f krug bi se okupilo, i do dvesto, negda i više duš. I tam, negde oko desete vure je počelo. Prvo bi se upoznavli, a bilo ji je koji so se i predobro poznali, a ondar - pogađajne, nadmetajne, nadmudrivajne i - stisek rok! Negda ji je bilo preveč koji so iskali posla, ili gazdo - kak so običavali reči, a negda, ali ipak mejne pot, dok so gazde lovili za rokav druge sluge. To je bilo samo za ratni i poratni let, dok ne bilo muškarcov ni za lek dobiti. ... vreč je to bilo pravo i, ne i navek, pošteno nadmetajne - koj bo više dal - za metelnoga i proverenoga slugo. Pojedini so gazde i po leto dana imali na joku nekuliko bolši i vredneši slugi i čekali Đurđevo da ga "otmo" od negovoga gazde za sebe. Gdagda je opala kapara i prije Đurđeva. Stoga je znalo nastati i svađi zmed gazdi i do smrti. Za pravoga slugo, brez obzira negova leta, nigdar neje bilo problemov za službo, čak ni za deblešo plačo. Sluga, koj bi prvi pot došel na pijac, nigdar neje mogel polučiti, makar je kak marliv i pošten, onakovo plačo kakovo zaslužuje. Znači, trebal je pokazati, a tekar na leto, dok se je dokazal i pokazal, dobil je dvostruko više, nekoj i još više na roko penězov. Lenčina, pijanec i prevrtlivec retko je gda posla dobil. Jedino f sezone, dok je bil glad za težakom. Pijacu so se i bokčeci veselili iako neso ni repa na jnega vodili, a niti kupili, ali, aldomaša so s kumom, susedom, međašom, prijatelom il pajdašom, gde po koje kupičko mukta popili, čak se i do rajna zabavili, jel aldomaša nikomu neje bilo škoda platiti. Bilo je, ne mali broj i takovi, koji so s pijaca na pijac leta i leta trčkarali a da neso nigdar nikaj ni kupovali ni prodavali. Za takove je narod imal lepo izreko - da ima svoje, nebi išel tuđe gledet. Nu, mora se priznati, i negda je bilo nakupcov, zakupcov, pretršcov, švercerov, nabijačov, kurtešov, bojarov..."²⁷

Iako Đurđevac nije imao status grada, ipak su se u njemu primjenjivale neke gradske zakonske odredbe, kao na primjer u Bjelovaru. Njegovi su građani, točnije časnici, za određenu plaću uzimali služinčad koja je u njihovim domaćinstvima obavljala poljodjelske i kućanske poslove tijekom ugovorenog vremena. Za vrijeme carice Marije Terezije izdavani su mnogi propisi koji su regulirali kretanje i rokove službovanja, muških i ženskih slugu. Nemali je broj onih koji su dolazili na rad u ove krajeve iz ugarskih dijelova Monarhije.²⁸ Bilo je

tako mađarskih slugu u Đurđevcu i u prvoj polovici prošlog stoljeća kojih se sjećaju i neki stariji Đurđevčani.²⁹ Slične privilegije imali su i Đurđevčani, iako nisu bili građani, ali su bili časnici, odnosno pripadnici vojnih vlasti. Nakon prestanka vojne službe mogli su posjedovati zemlju pa su bili prvi veleposjednici i kao takvi, po svemu sudeći stekli to pravo. Nakon razvojačenja to su prakticirali i ostali, ako su bili u mogućnosti. S prestankom vojne vlasti i gazde i sluge nisu se toliko držali propisa i dogovora pa su se često žalili jedni na druge. Seljaci, obrtnici i činovnici žalili su se da sluge ne valjaju, da su nepovjerljivi, neodgojeni, da nisu vješti poslu te da im često namjerno čine štetu. Iстина je da nisu ni gospodari bili dobri pa je posljedica njihovoga lošeg postupanja sa slugama bila ta da su se ovi svaka dva ili tri mjeseca selili tražeći bolji posao i boljeg gospodara.³⁰ O slugama i gospodarima postojale su i uzrečice³¹ kojih danas nema, kao ni slugu: *Dober sluga služi pri istom gazde od Đurđeva do Đurđeva, Dober sluga zdrži pri jenom gazde bar leto dana, Služil je od Đurđeva do Đurđeva pri Pilipaču.*

O veličini sajma u Đurđevcu govori podatak da je na *Đurđevo* 1895. bilo dotjerano preko 15 000 grla stoke, od kojih je bilo prodano oko 4 000. To je značajan podatak, ako se uzme u obzir da sajmovi danas skoro i nema, a pogotovo da bi čovjek igdje mogao vidjeti toliku stoku na jednom mjestu. Tog dana je sajam bio pun ljudi tako da je gostioničarima već oko podneva ponestalo piva. Ondašnja je javnost tom prilikom osudila mladež koja se bila opila i divlje vladala, a naročito nekog čovjeka koji je zajedno sa svojim sinom četrnaestogodišnjakom, pjevao i vikao posrćući naokolo. Nažalost, iduće je godine cijeli dan padala kiša i bilo ružno vrijeme pa je sajam bio veoma slabo posjećen. Zakupnici na sajmu loše so prošli pa su zamolili županijske vlasti da im odobre održavanje pomoćnog sajma umjesto ovog koji je propao. Njihovoj je zamolbi udovoljeno pa je kraljevska zemaljska vlada odredila da se zamjenski sajam ima održati 29. srpnja te godine.³² Budući je sajam bio poprište raznih dogodovština, zabilježen je i slučaj nekog Franje Ferenčaka, poznatog sitnog lopova i prevaranta, kojemu je bilo zabranjeno pohađati sajmove. Na *Tomaševo* se nenadano pojavio na sajmu pa su ga oružnici htjeli uhiti, čemu se on svom silom opirao te nasrnuo na njih. Tom prilikom zadobio je više lakih uboda bajonetom, nakon čega je savladan i uhićen.³³

Drugi glavni sajam koji se održavao na blagdan sv. *Lovrenca* (*Lovrečki* ili *Lovrenski pijac*) također je bio veoma posjećen pa je, primjerice 1892., bilo prodano oko 700 komada blaga.³⁴ Od 1891. općinske su vlasti počele s licitiranjem mjesta za podizanje šatora što se dogodilo na godišnjem sajmu održanom 10. listopada. Licitaciju je nenadano i nenajavljeno oglasio bubnjar na samom početku sajma što je veoma uznemirilo brojne obrtnike i trgovce iz Bjelovara, koji su iznenađeni ovim postupkom protestirali kod vlasti. Smatrali su da je to trebalo na vrijeme najaviti. Vrijednost licitiranog mjesta kretala se od 1 - 5 forinti.³⁵

U Đurđevcu se za vrijeme Vojne granice osim ova dva glavna sajma održavali i *tjedni sajmovi*, i to *četvrtkom*. Ta se praksa održala do današnjih dana. Nakon ukinuća Vojne granice održavalo se tijekom godine *11 godišnjih sajmovi* od kojih su najvažniji bili: *đurđevski*, *petrovski*, *lovrenski*, *grgurevski* i *trikraljski*.³⁶ Na primjer 1890., sajmovi su održavani ovim redom: 7. *siječnja na drugi den Tri kralov*, 12. *ožujka na Gregura*, 24. *travnja na Đurđevo*, u *svibnju drugi den potlam Spasovoga*, 29. *svibnja na Petra i Pavla*, 10. *kolovoza na Lovrenca*, 4. *rujna na Ružalijo*, zatim 13. *listopada* i 21. *prosina na Tomaševo*.³⁷ Tjedni su sajmovi, kao što je rečeno, bili četvrtkom (svinski pijac), za razliku od *mjesečnih* koji su bili marvinski.³⁸ Na lipanjski sajam, a to se već znalo, dolazili su uglavnom *spolovnaki*³⁹ koji su prodavali svoju stoku.⁴⁰ Na *Tomaševo* su stanovnici okolnih naselja (Medvedička, Drenovica, Crnac, Pavlanci, Trepče, Bukevlje, Čepelovec, Kalinovec) dolazili na đurđevčki sajam nabaviti božićni šešir (*škrilak*) i čizme (*čizme*). Bogatiji gazde kupovali su *lakene čizme*, a oni siromašniji jeftinije, *boksene*. Isto su tako, oni prvi kupovali *plisene škrilake*, a siromašniji *škrilake s širokom panklinom*, kao i one najjeftinije.⁴¹

U tom vremenskom razdoblju županijske su vlasti izrazito brinule o razvoju gospodarstva, a također i o sajmovima koji su bili osobito važni, ako se uzme u obzir da je stočarstvo na području županije bilo najrazvijenije u Hrvatskoj. Ono se posebno počelo razvijati početkom 19. stoljeća, cijene stoke bile su povoljne, pa se to odrazilo i na sajmove. Krave su se prodavale po cijeni od 30 - 32 forinte žive vage po metričkoj centi, deblje svinje za 38 forinti po metričkoj centi, a mršave po 40 novčića za kilogram.⁴² Sama su sajmišta već krajem stoljeća trebala biti uređena i ograđena, što je 1901. županija odredila i zakonskom odredbom. Tako se uz sajmišta u Severinu, Grđevcu, Velikim Zdencima, Virju, Novigradu, Križevcima i Vrbovcu spominje i đurđevčko. Ono se redovito održavalo i popravljala ograda kako piše u županijskom izvještaju za 1903., iako se neka i

nisu.⁴³ O sajmovima je bilo dosta riječi i na županijskim skupštinama gdje se istakao zastupnik Brandtner koji je na sjednici održanoj 1. lipnja 1894. konstatirao da sajmovi ne posjeduju bunare što je izrazito potrebno zbog prisutnosti velikog broja stoke, naročito ljeti.⁴⁴ Moralo se to učiniti stoga jer se s područja županije prodavalo mnogo stoke koja se odvozila u sva područja Austro - Ugarske. O velikom prometu stoke na sajmovima govori i podatak, iznesen na šestoj sjednici upravnog odbora županije održanoj 15. listopada 1893. da je tekuće godine đurđevčki kotar izdao 5 093 marvinske putovnice⁴⁵ što je bilo najviše na području županije. Godine 1901. prodalo se 25 250 goveda, 12 663 teladi, 20 223 svinja i 685 ovaca, što pokazuje na prisutnost velike trgovinske živosti na sajmovima.⁴⁶ Te godine popisom stoke je utvrđeno da je na području đurđevčkoga kotara bilo 8 517 krava i 98 bikova. Više ih je bilo samo na križevačkom.⁴⁷ Zbog toga je đurđevčki kotar imao najviše sajмова (31 mjesečnih i 312 tjednih).⁴⁸ S proljeća su bili naslabije posjećivani, naročito od strane stranih trgovaca pa je stoka bila na nešto slabijoj cijeni. Od velike je važnosti za trgovinu stokom bila željeznička pruga koju Đurđevac tada još nije imao. U prometu je bila samo pruga Bjelovar - Kloštar, otvorena 4. svibnja 1900. Stoga je bila opravdana ljutnja Đurđevčana i Virovaca što i oni nisu dobili prugu jer je područje đurđevčkoga kotara bilo izrazito stočarski kraj s dugogodišnjom tradicijom pa je očito da se nedostatak željeznice u tim mjestima odrazio na razvoj stočarstva.⁴⁹

Oglasi za održavanje sajмова slali su se poštom u druga mjesta i općinska poglavarstva, a objavljivani su i u novinama kad su ove počele izlaziti. Za svako pojedino grlo, koje je išlo na sajam, vlasnik je trebao pribaviti stočnu putovnicu koja se nakon prodaje obavezno morala predati kupcu. O prometu blaga i ispravnosti putovnica brinula su se općinska poglavarstva, kraljevsko oružništvo i veterinari koji su još vodili brigu i o čistoci i zdravlju stoke.⁵⁰ Uslijed toga, županija je izdala strogu naredbu od 28. veljače 1896. (br. 3861) kojom je bilo zabranjeno produljivanje marvinskih putovnica za prljavu i neurednu stoku. Tom su naredbom bili pozvani veterinari, oružnici i općinski službenici da strogo paze na krivce i da eventualne prekršitelje odredaba prijave nadležnim vlastima.⁵¹ Izrazito se pazilo i na pečenjare kojih je na sajmovima bilo dosta. U nekoliko slučajeva kod njih je nađeno nevaljalo meso i pokvarene krvavice.⁵² Kraljevska je zemaljska vlada donijela odredbe o prometu stoke i peradi kojih su se seljaci trebali pridržavati. Telad i svinje morali su voziti samo u pokrivenim kolima u kojima te životinje mogu stajati. Kola su morala imati čvrst pod i poklopac. Za vrijeme održavanja sajma i prilikom vaganja noge su im morale biti vezane tzv. "pasicom" (5 cm širine) i trebale su ležati na slami. Perad se smjela dovoziti samo u kolima uređenim kao *gajbe*. Za nepoštivanje ovih propisa plaćala se globa od 25 forinti ili je slijedio zatvor od 5 dana.⁵³

Prvi veterinar na području đurđevčke pukovnije bio je Franjo Peško, a počeo je službovati 1846. Njegova, kao i zadaća budućih veterinara, bila je briga o zdravstvenom stanju vojničkih konja, ali i o zaraznim bolestima, a napose kontrola stoke na sajmovima. Nakon razvojačenja brigu o stoci vodio je podžupanijski veterinar sa sjedištem u Bjelovaru. Budući da taj posao nije mogao obavljati kako treba, ponajviše zbog preopterećenosti i udaljenosti između ta dva mjesta, dobio je Đurđevac 1893. svojega prvoga civilnog veterinara. Bio je to Franjo Ponka. Đurđevcu je u to vrijeme i te kako bio potreban veterinar, upravo zbog sve većeg broja stoke na sajmovima, ali i zbog raznih zaraznih bolesti koje su počele harati.⁵⁴

Ono što je najviše utjecalo na tijek sajмова bile su razne epidemije zaraznih bolesti jer tada još nije bilo preventivnih cijepjenja pa se stoka uglavnom stavljala u karantenu. Tako je od govede kuge u vremenu od 1814. do 1864. uginulo oko 2 000 goveda. Svinjska se kuga prvi puta pojavila 1895. u Ždali (najvjerojatnije je došla iz Mađarske). Ubrzo se proširila na skoro čitavo područje županije. Te je godine u kotaru Đurđevac od popisanih 13 500 svinja, oboljelo njih 2 626. Od toga je 2 215 uginulo, a 305 svinja je ubijeno. Ta je zaraza s promijenjivim intenzitetom vladala sve do 1916.⁵⁵ U Đurđevcu, koji je tada imao 1 738 komada svinja, razboljelo ih se 96, uginulo je 28, a ubijeno je 37 komada.⁵⁶ Zbog toga je bio zatvoren za sav promet svinjama, sajmovi s njima su bili zabranjeni, a bili su blokirani i prelazi preko Drave kod Ferdinandovca i na "Brestiću" kod Pitomače. Tu su posebne straže motrile na skele da spriječe uvoz svinja iz Mađarske. Sve svinje je 25. lipnja 1895. osobno pregledao nadzornik veterinarstva dr. Krištof te dao određene upute za sprečavanje zaraze kotarskom veterinaru Brusaču. Epidemija je počela jenjavati pa je početkom iduće godine dozvoljeno održavanje tjednih sajмова u Đurđevcu, a svinje su se mogle dotjerati iz svih kotarskih mjesta, osim iz općina Sesevete i Pitomača te iz sela Dinjevac.⁵⁷ U narednih nekoliko godina sajam svinjama se održavao, ali uz česte prekide, ovisno o tome jesu li bili zaraženi tovljenici, krmače ili prasad. U biti, sama je bolest diktirala

učestalost zatvaranja sajmova što se događalo bezbroj puta. Ipak se sa svinjama znalo i krijumčariti pa su tako tri svinje na listopadskom sajmu bile zaplijenjene i predane na korist veterinarske zaklade.⁵⁸

Unatoč tome, na đurđevčkom sajmu odvijao se velik promet svinjama i kojima po koje su dolazili kupci iz svih krajeva pa i iz susjednih zemalja. Najveći sajmovi za konje bili su na *Đurđevo* i *Križevo*.⁵⁹ Bili su izrazito na cijeni, lako su se prodavali, naročito Talijanima. U takvim okolnostima došlo je do korištenja nepravilnih stočnih putovnica pa je županijska oblast bila primorana poslati u tri navrata naredbe zemaljske vlade (19. 1. 1874., 27. 5. 1884. i 8. 5. 1885.) svim kotarevima i općinskim poglavarstvima da moraju prilikom nedjeljnih sastanaka poučiti narod da konjska putovnica vrijedi samo sedam dana te da se stoka sa starijim neće puštati na sajam. Samo je jedno kratko vrijeme, početkom 19. stoljeća, bilo zabranjeno na đurđevčkom sajmu, odnosno istoimenoj općini, prodavati konje zbog klijenuti rasplodnih konja.⁶⁰ Intenzivna trgovina konjima bila je izrazito napredovala zbog velike uporabe konja u poljoprivredi i za vuču. Već za vrijeme Vojne granice konjogojstvu se pridavala velika pozornost jer su konji vojsci bili i te kako potrebni, a isto tako su se uvelike koristili za vuču tramvaja u Beču i Budimpešti. Bio je to za naše seljake velik i unosan posao.⁶¹ Samo na području općine Đurđevac 1887. prodan je 71 konj, a 26 ih je kupljeno.⁶² Jedan od većih kupaca bila je i vojska. Zbog toga, a i zbog unapređenja konjogojstva u ovom kraju, kraljevska je zemaljska vlada odredila da se imaju održavati posebni sajmovi na kojima je vojska imala prednost u otkupu. Tom naredbom je bilo određeno da se 1892. takvi sajmovi trebaju održati u Koprivnici 10. listopada, sutradan u Đurđevcu, a 14. u Bjelovaru. Vojska je također kupovala i na sajmu održanom 11. listopada 1895. gdje je plaćala od 290 - 350 forinti, a za kvalitetne čistokrvne konje i više. Tom su prilikom kotarske vlasti upozorile vlasnike konja na konjske mešetare, koji prije sajma dolaze u njihove staje i pred ulazima u mjesta kupuju konje i odgovaraju seljake od prodaje vojsci. Nadalje nalažu da svi vlasnici konja koji ih žele prodati vojsci, moraju nabavnom povjerenstvu donijeti marvinsku putovnicu i pripusnicu da se zna porijeklo konja. Također je zabilježeno da je i kraljevska zemaljska vlada također kupovala za svoje potrebe 27. i 28. siječnja 1899. u Đurđevcu, a dan prije u Virju.⁶³

Prvi *pijac* u Đurđevcu održavao se na crkvenom trgu, tako da je oduvijek na njemu bilo mnoštvo ljudi, stoke i zaprežnih kola, a odzvanjala je velika vika i žamor što sve zajedno nije bilo primjereno glavnom crkvenom trgu. Zbog toga su općinske vlasti odlučile preseliti sajam na neku drugu lokaciju. Godine 1890. na tome su mjestu zasadene sadnice budućeg parka, a cijeli je prostor i ograđen.⁶⁴ Danas je to drveće koje odolijeva vremenu, preživjelo jedno stoljeće. Ovaj događaj bilježe i županijske novine: "Naš je glavni trg, bivše dosada boravište marve i gusaka, lijepo ograđen, nasaden i putevima ureden. Za koju godinu kad ponaraste gmlje i cvijeće bit će veoma lijepo šetaliste, te sa crkvom usred trga, ponosom Đurđevca."⁶⁵

Odatle je sajam preseljen na *Peske*, na mjesto zvano *Pod bregom* ili *Melinski breg*⁶⁶, odnosno na nisku ledinu u obliku četverokuta koja se nalazila uz *Novi drum* (cesta koja od mosta na kanalu Krnišćak vodi prema *Peskima*) sa sjeverne strane.⁶⁷ Krajem 19. stoljeća preseljen je na *Općinsko*⁶⁸, dok je na *Peskima* ostao samo svinjski sajam. Ubrzo je marvinski preseljen na *Ledine* (današnji *Malinov trg*), a nakon ograđivanja toga novog prostora, tu je preseljen i svinjski koji je zauzimao njegov manji dio.⁶⁹ Početkom prošlog stoljeća, točnije 1900., bio je to prostor na "jugoistočnoj strani ringa gdje je završavala Gorička ulica. To je dosta prostrana ravna tratina u liku trokuta kojemu opasuje sjeveroistočnu stranicu državna cesta, vodeća ondje prema Klostru u Slavoniju. Jugoistočnu mu stranicu rubi Turnički potok, a zapadnu mu stranicu rečena općinska cesta vodeća k Turnju. Ovo je također vježbalište našim vatrogascima, a prije i vojništvu. Uz zapadnu i sjeveroistočnu stranicu poredale se kuće na gusto, dočim na stranici uz Turnički potok imade manje kuća."⁷⁰ To je bila zadnja lokacija. Danas nas na sajmište podsjeća samo izložba stoke koja se održava tradicionalno svake godine za "Picokijadu", stara ograda i stočna vaga koja već duže vrijeme čeka svoje preseljenje. Sajmova odavno nema, mlađi za njih ne znaju, a stariji ih se samo sjećaju.

Prvi zabilježeni **trgovci** u Đurđevcu spominju se 1750., kada vizitator đurđevčke župe spominje u svojem izvještaju grčke trgovce, bjegunce iz turske Makedonije. U njemu napominje da ti trgovci koji sa svojom robom ostaju u Brvcu (jedna od najstarijih ulica u Đurđevcu) moraju plaćati jedan groš župniku kod blagoslivljanja kuća.⁷¹ U to vrijeme nekadašnji putovi bili su još uvijek razrušeni i teško prohodni pa je povezanost pojedinih graničnih područja bila slaba. U takvim uvjetima do izražaja su došli **torbari** ili **pokućarci**. Bili su to sitni trgovci koji su svoju robu prodavali putujući od kuće do kuće. Najčešće su bili Židovi, Tiroinci i Kranjci. Torbarenje je na sajmovima bilo zabranjeno jer takav vid trgovine vlast nije mogla nadzirati pa ih je optuživala da se bave

krijumčarenjem i drugim prijevarama. Ono je bilo dopušteno samo austrijskim državljanima koji su imali posebnu propusnicu koja je vrijedila godinu dana. Nisu smjeli prodavati stranu robu, već samo onu domaću, koja nije bila konkurentna na području Vojne granice.⁷² Nabavljali su je u trgovinama civilnog dijela Hrvatske, a orijentirali se na prodaju one robe koju kućne zadruge nisu mogle same proizvoditi. U drugoj polovici 18. stoljeća poboljšala se prohodnost cesta što je uzrokovalo bolju povezanost između pojedinih naselja pa su počeli djelovati i domaći trgovci.⁷³ Devedesetih godina devetnaestoga stoljeća broj torbara sve više opada da bi 1894. županijske vlasti izdale samo 9 pokućarskih knjižica.⁷⁴

Što se tiče trgovanja, vojne su vlasti bile osobito stroge prema Židovima jer je njih bilo najviše među torbarima. Tako je Marija Terezija obavijestila 1756. hrvatskoga bana Bathyanja da im zabrani svaki pristup na granično područje, osim onima koji su tu živjeli od prije. Žestoki pak protivnici Židova na području civilne Hrvatske, pa i onih iz Vojne granice, često su se pozivali na 19. zaključak Hrvatskoga Sabora iz 1729., prema kojem je kralj odredio "da se Židovi, što su prije pušteni u Cjurgjevac, imadu ne samo odavle, nego iz svijui mjesta rečenih kraljevina odstraniti". Međutim, već 1771. u registru Varaždinske generalkomande stoji zapisano da strani Židovi mogu boraviti samo tri dana na graničnom području, s time da svoju robu ne smiju javno izložiti. Ovakve zabrane protiv Židova bile su razumljive jer su austrijske vlasti u Vojnoj granici provodile germanizaciju pa je prisutnost Židova za njih bilo nedopustivo.⁷⁵

Vojne su vlasti omogućile otvaranje **trgovačkih radnji** i **gostionica** u svim sjedištima satnija. Gostionice su također bile važne za razvoj trgovine jer su se njeni vlasnici, u većini slučajeva, bavili i prodajom (sitničarenjem) robe, kao i mesarenjem. One su kao i pravo na mesarenje, točenje piva i rakije davale u zakup. Vlast je određivala cijene i brinula se o redu, radnom vremenu, kakvoći pića i slično.⁷⁶ U Đurđevcu bilježimo neke od slijedećih vlasnika gostionica⁷⁷: 1868. Mihail Domitrović, Katarina Gurgula (imala i trgovinu), Juraj Mihinić, 1873. Josip Marenić, Đuro Đurišević, Mijo Vranić, Đuro Ivandija. Krajem 19. stoljeća u ondašnjim tiskovinama spominju se gostionice Mije Maitza, u kojoj je 14. studenoga 1895. održana skupština gospodarske podružnice, i L. Krausza u kojoj je 25. siječnja 1896. bila vatrogasna zabava.⁷⁸ U svibnju 1895. križevački trgovac Alex Breyer otvorio je skladište i prodaju vina i rakije, a čiji je posao vodio Lazar Hahn u kući Franje Grdana, blizu zgrade kotarske oblasti. Cijena crnoga i bijelog vina kretala se od 12 - 28 forinti. U to je vrijeme najveću i najpoznatiju gostionicu u Đurđevcu posjedovala veleposjednička obitelj Nöthig, u sklopu koje je bila i velika dvorana. U njoj su se održavale vatrogasne i "fašenske" zabave, koncerti tamburaškog društva, kazališne predstave đurđevčkih i gostujućih glumaca amatera, godišnje skupštine podružnice Gospodarskog društva pa i novačenje mladića. U njegovoj je gostionici 8. svibnja 1891. za posjete Đurđevcu i Podravini objedovao i ban Dragutin Khuen Hedervary⁷⁹. Osamdesetih godina Josip Nöthig je bio član županijske skupštine po porezu koji je iznosio 1 022 forinti u 1887. Bio je veoma zaslužan za unapređivanje poljoprivrede u ovom kraju, a isto tako i jedan od osnivača gospodarske podružnice u Đurđevcu. Kasnije ga je, kao skupštinaru, početkom devedesetih naslijedio sin Eduard.⁸⁰ Drugi sin Ivan intenzivno se bavio konjogojstvom i bio poznat kao jedan od najboljih uzgajivača u cijeloj županiji. Na jubilarnoj gospodarskoj izložbi održanoj 1891. u Zagrebu bio je u ocjenjivačkoj komisiji za konje, a kao izlagač dobio je počasnu diplomu 2. razreda kao uzgajivač.⁸¹

Na području varaždinskog generalata (bez gradova) 1815. bilo je 38 trgovaca, a 1857. đurđevačka je pukovnija već sama imala 53 trgovca što je bilo najviše od svih pukovnija na cijelom graničnom području. Tada su trgovci bili oslobođeni ratnih dužnosti i prisilnog rada, ali su zato imali ograničeno pravo na posjedovanje zemlje. Od poreza su plaćali takozvanu potrošarinu kao i obrtnici.⁸² Prodavala se uglavnom željezna roba i "špeceraj": sol, lule, puščani prah, špaga, ulari, konac, sapun, čavli, svrdla, četke, ogledala, čarape, lanci, platno, rupci, staklena roba, noževi, ulje, lonci za ognjišta, glačala, obruči za kotače, brašno, limun, svijeće, duhan i dr.⁸³ Važnu ulogu u razvoju trgovine ovog dijela Podravine imala je obitelj Tottar iz Virja koja se ubrzo nakon otvaranja trgovine željeznom robom u Virju počela baviti i veletrgovinom pa je snabdijevala robom i trgovine u okolnim mjestima. Od 1851. Tottarovi su robu prodavali i na đurđevčekom sajmu.⁸⁴

Do većeg razvoja trgovine došlo je nakon ukidanja Vojne granice i njenog pripojenja civilnoj Hrvatskoj. Tada se doseljavaju brojni Židovi koji su to pravo stekli patentom od 31. prosinca 1851., no neki su se doselili i krajem 18. stoljeća, u čemu im je pomogao patent bečkog dvora o vjerskoj toleranciji iz 1781.⁸⁵ U Đurđevcu su tada svoje trgovine⁸⁶ otvorili: Ludvig Winkler (20. 5. 1876.), Sigmund Singer (sitničar, 16. 9. 1876.), Đurislav

Jančiev (9. 12. 1894.) i Emanuel Braun (24. 2. 1894.). Spominju se još i Šandor Hirschler, trgovac i vlasnik mlina, sitničar Šandor Kohn i trgovac Leopold Pollak koji je zakupio točarinu za 870 forinti.⁸⁷ Najpoznatiji trgovci u Đurđevcu bili su Brenneri, a imali su trgovinu sve do kraja drugoga svjetskog rata. Obitelj Brenner doselila se u Podravinu oko 1850. iz Austrije. Franz Brenner se skrasio u Pitomači, a Ferdinand (Ferdo) u Đurđevcu gdje je bio jedan od utemeljitelja paromlina "Podravina" d.d., a kasnije i ravnatelj. Dragutin Götz, koji se u isto vrijeme doselio u Pitomaču, i Franz Brenner oženili su sestre Barbaru i Josipu Điketa iz Đurđevca. Njihov brat bio je ravnatelj paromlina "Podravina" d.d. u Đurđevcu.⁸⁸ Ferdo ml. je otvorio trgovinu mješovitom robom 13. ožujka 1897.⁸⁹ Čime su se Brenneri bavili do te godine nije mi poznato, ali je činjenica da su 1895. platili 505 forinti poreza, na osnovu čega je Ferdinand ml. postao zastupnik Bjelovarsko - križevačke županije. Zajedno s njime na istoj je dužnosti bio i Emanuel Braun, veleposjednik i vlasnik najvećeg paromlina u Đurđevcu i široj okolici.⁹⁰ Moguće je da je i Ferdo ml. bio veleposjednik kad su članovi njegove obitelji izlagali svoje proizvode na regionalnoj izložbi gospodarske podružnice u Đurđevcu, koja se održala 27. rujna 1893. u đurđevčkom Starom gradu, na odjelu poljskih plodova i voća.⁹¹ Isto su tako Rozalija i Bara Brenner sudjelovale na Gospodarsko - šumarskoj izložbi 1891. u Zagrebu gdje su se predstavile sa orahovim uljem.⁹² Obitelj je bila veoma aktivna u javnom i gospodarskom životu jer je Milka bila članica društva Crvenog križa,⁹³ dok je Ferdo bio u ravnateljstvu paromlina "Podravina" i član osnivačkog odbora mjesnoga vatrogasnog društva.⁹⁴ Bio je toliko imućan da je 1907. kupio 280 dionica parnog mlina u Koprivnici, najviše od svih dioničara koji su time pokrenuli rad koprivničkog paromlina⁹⁵. Ferdo je umro 1910., pa je trgovina nadalje glasila na ime njegove žene Vilhelmine koja se kao vlasnik briše iz registra 19. svibnja 1919. Trgovinu je do kraja 1945. naslijedio i vodio sin Robert kojemu nova vlast oduzima trgovinu. Umro je u Đurđevcu 29. studenog 1949. godine. U njegovoj kući počelo je djelovati trgovačko poduzeće "Sloga", a na tom je mjestu kasnije podignuta stambena zgrada u kojoj to poduzeće i dan danas ima svoju upravu. Prema sjećanju starijih trgovina je bila opskrbljena svom mogućom robom i na glasu u tom dijelu Podravine. Treba napomenuti da se u Đurđevcu uvriježila uzrečica "Ti, mulec Brennerov" (navodno je Brenner imao magarca ili mulu pa se tako govorilo priglupom čovjeku), koja i danas podsjeća Đurđevčane na Brennerove.

ZAKLJUČAK

Krajem 19. stoljeća najviše stanovnika brojila su ona naselja koja su bila središta izrazito poljoprivrednih područja, zatim trgovišta s brojnim i značajnim sajmovima te gradovi i trgovišta koji su uspjeli okupiti mnogobrojne trgovce i obrtnike. Očito je da je takvo naselje bio Đurđevac jer je bio najveće naselje u bilogorsko - podravskoj regiji, odnosno Bilogorsko - križevačke županije i to od 1857 do 1900. Bio je gospodarsko središte podravskoga dijela županije, u njemu su se održavali najbrojniji i najveći sajmovi, a bio je i značajno obrtničko središte. Bilo je za očekivati da će to biti jedan od gradova, no te je uvjete ispunilo trgovište Đurđevac.

Bilješke:

1. Dubravka Blažek, *Pregled povijesti koprivničke Podravine u 16. stoljeću*, Podravski zbornik, str. 67, Koprivnica, 1996.
2. Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. I, str. 42, Zagreb, 1997.
3. Paškal Cvekan, *Đurđevac kakav nije poznat*, str. 57, Đurđevac, 1991.
4. Hrvoje Petrić, *Povijesno - geografski razvitak Molvi u srednjem vijeku*, Podravski zbornik, str. 254, Koprivnica, 1999.
5. Cvekan, str. 23.
6. Osoba koja na gospodarevom zemljištu ima kuću i okućnicu ili stanuje u gospodarskim zgradama vlastelinstva, ali ne posjeduje nikakve zemlje.
7. Josip Adamček, *Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice 1548.*, KAJ, br. 6, str. 25, Zagreb, 1969.
8. Kaser, str. 75 - 78.
9. Peter Krajasich, *Die Militärgrenze in Kroatien mit besonderer Berücksichtigung der sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse in der Jahren 1754.- 1807.*, 247 - 249, Dissertationen der Universität Wien, 1971.
10. Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, str. 105, Zagreb, 1994.
11. Neposredno nakon osnivanja 1749., stožer pukovnije je bio u Varaždinu da bi početkom iduće godine bio premješten u Koprivnicu. Đurđevac je bio

- stožerno mjesto od 1. 11. 1754. do 1758. Tada je cjelokupno zapovjedništvo preseljeno u Bjelovar., Stjepan Blažeković, Prilozi za povijest Bjelovara, Bjelovarski zbornik, str. 89, Bjelovar, 1991.
12. Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. II, str. 11, Zagreb, 1998.
 13. Blažeković, str. 91, 92.
 14. Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Podravine 1659.-1859*, Podravski zbornik, str. 163, Koprivnica, 1983.
 15. Rudolf Horvat, *Povijest Đurđevca*, str. 49, 53, Zagreb, 1940.
 16. Vladimir Miholek, *Počeci organiziranog rada obrtništva na području Đurđevčke pukovnije*, Podravski zbornik, str. 167, Koprivnica, 1999.
 17. Blažeković, 91, 92.
 18. Buczynski, sv. I, str. 17.
 19. Teritorij đurđevčke pukovnije obuhvaćao je područja sljedećih kapetanija: Grubišno Polje, Kovačica, Severin, Rača, Đurđevac, Pitomača, Trojstvo, Virje, Novigrad, Peteranec, Sokolovac i Kapela, Cvekan, 46.
 20. Buczynski, sv. I, 64.
 21. Mladen Medar, *Sedam stoljeća sajmovanja na području Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar 1999, 20, 24.
 22. Fedor Moačanin - Mirko Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, str.45, Zagreb, 1981.
 23. Danica - koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1871., Zagreb, 1870.
 24. Krunoslav Tkalac, *Babogreška kompanija*, str. 109, Vinkovci, 1994., Buczynski, sv. II, str. 65.
 25. Buczynski, sv. II, str. 99, 64, 65.
 26. Cvekan, str. 119.
 27. Đuka Tomerlin - Picok, *Življeње v (naj)starešem Gjurjevcu*, str. 90 - 93, Đurđevac, 1989.
 28. Buczynski, sv. II, str. 179 - 181.
 29. Kazivač Đuka Tomerlin - Picok, rođen 1926.
 30. Podravac, list za gospodarstvo, pouku i zabavu, Virje, 22, 30. 5. 1896.
 31. Pero Lukanec, *Poslovice i fraze (Virje u Podravini)*, Zbornik za narodni život, knjiga XXXI, sv. 2, Zagreb 1938; Ivan Ivančan, *Iz zapisa Andrije Ivančana*, Podravski zbornik, str. 250, Koprivnica, 1978.
 32. Podravac, 9, 1895, 18, 2. 5. 1896, 28, 11. 7. 1896.
 33. Isto, 1, 2. 1. 1897.
 34. Tjednik bjelovarsko - križevački, Bjelovar, 42, 2. 8. 1892.
 35. Isto, 53, 24. 10. 1891.
 36. Anka i Milan Poljak, *Gjurjevac*, Glasnik Hrvatskoga naravoslovnoga društva, 1 - 3, str. 163, Zagreb 1900.
 37. Danica za godinu 1890., Zagreb, 1891.
 38. Cvekan, str. 119.
 39. Spolovnak - napoličar; hrani i briguje oko brede krave da bi na kraju s njezinim vlasnikom djelio dobit od prodanog teleta. Mlijeko ide tako dugo spolovniku dok je krava kod njega. U napolicu daju se i svinje, najčešće prasad od 30 kilograma. Kod pogodbe uglavljuje se kilaža koju hranom treba postići, a pojedinci se dogovaraju i na mjesec, ili fiksni rok do kojega treba hraniti. Odojci se daju na rok od šest mjeseci ili dok ne postignu težinu od 70%. Kad se ispune uvjeti pogodbe, uslijedi dioba. Ako je vlasnik dao napoličaru 10 odojaka, diobom svaki dobiva pet, Miroslav Dolenc: Dravski, *Mali virovski etnografski pojmovnik*, Virje na razmeđu stoljeća, V., str. 65, Virje, 1993.
 40. Kazivač, Đuka Tomerlin - Picok.
 41. Dolenc Dravski, str. 25.
 42. Tjednik, 48, 24. 9. 1898.
 43. Stjepan Blažeković, *Bjelovarsko - križevačka županija*, Bjelovarski zbornik, str. 33, Bjelovar, 1990.
 44. Izveštaj Bjelovarsko - križevačke županije za 1894.
 45. Kotar Bjelovar - 3993, Garešnica - 3047, Grubišno Polje - 1587, Križevci - 4357, Kutina - 1436, Koprivnica - 4433, Križ - 2070, Tjednik, 33, 7. 6. 1893.
 46. Blažeković, str. 33, 1990.
 47. Tjednik, 35, 29. 6. 1901.
 48. Kotar Bjelovar, po broju odmah iza Đurđevca, imao ih je tek 161, Izveštaj za 1896.
 49. Mira Kolar - Dimitrijević, *Gradnja podravске pruge*, Podravski zbornik, str. 47, Koprivnica, 1995.
 50. Medar, str. 29.
 51. Tjednik 24, 11. 4. 1896.
 52. Izveštaj za 1896.
 53. Tjednik, 43, 24. 8. 1895.

54. Marijan Puškaš, *Razvoj veterinarske službe u Virju*, Virje na razmeđu stoljeća, III., str. 31, Virje, 1987.
55. Isto, str. 30.
56. Tjednik, 46, 14. 9. 1895.
57. Podravac, 13, 1. 7. 1895, 1, 4. 1. 1896.
58. Tjednik, 51, 15. 10. 1898.
59. Poljak, str. 163.
60. Medar, str. 22, 49.
61. Oko 10 000 konja koristilo se u tu svrhu 1879., Dragutin Feletar, *Podravina*, knj. I, str. 148, Koprivnica, 1988.
62. Izvještaj za 1887.
63. Tjednik, 47,24. 9. 1892, 30, 27. 7. 1895, 17, 18. 2. 1899.
64. Spomenica niže pučke škole u Đurđevcu za školsku godinu 1890./91.
65. Tjednik, 1, 1. 11. 1890.
66. Tomerlin, str. 90.
67. Poljak, str. 161, 162.
68. Nekad su u graničnom području graničari u pojedinim mjestima koristili zajedničke pašnjake za stoku. Bila je to tzv. zemljišna zajednica u vlasništvu općine. Zbog toga je i ostao naziv Općinska. Danas je tu nogometni stadion., *Životni vrtnjak Miroslava Dolenca Dravskog*, ur. Željko Obad, str. 78, Virje, 1994.
69. Tomerlin, str. 91.
70. Poljak, str. 162.
71. Horvat, str. 48.
72. Buczynski, sv. II, str. 65, 69.
73. Buczynski, sv. II, str. 299; Kaser, sv. II, str. 70.
74. Izvještaj za 1895.
75. Buczynski, sv. II, str. 130, 131.
76. Isto, str. 55, 60.
77. Imenik Prve obrtne zadruge u Đurđevcu, 1896. i 1873.
78. *Gospodarski list, glasilo Hrvatsko - slavonskoga gospodarskog društva*, 17, 5. 9. 1895.; *Podravac* 4, 25. 1. 1896.
79. *Podravac*, 10, 23. 5. 1895, 29, 1891, 6, 1895, 2, 8, 1896, 5, 1897.
80. Izvještaji za 1887., 1888., 1893.; *Gospodarski list* 3, 5. 2. 1891, 4, 20. 2. 1891.
81. *Gospodarski list*, 9, 5. 5. 1891.
82. Moačanin, str. 70, 83.
83. Tkalac, str. 109.
84. Ivica Tišljar, *Iz povijesti virovske trgovine*, *Podravski zbornik*, str. 263 - 267, Koprivnica, 1979.
85. Feletar, str. 201.
86. *Registar za društvene tvrtke 1876.- 1941.*, Historijski arhiv Bjelovar.
87. *Podravac*, 13, 1. 7. 1895, 12, 20. 3. 1897, 42, 21. 11. 1896.
88. Branko Begović, *Tri stoljeća Pitomače*, str. 47, Pitomača, 1985.
89. *Registar*
90. *Podravac*, 9, 29. 2. 1896.
91. Tjednik, 48, 3. 9. 1893.
92. Marko Bedić, *Zapisi iz gospodarskog života giurgjevačkog kraja tijekom 19. stoljeća*, *Đurđevčki zbornik*, str. 187, Đurđevac, 1996.
93. *Podravac*, 39, 31. 10. 1896.
94. *Nezavisnost, bjelovarsko - križevački vjesnik*, Bjelovar, 14, 2. 2. 1907.; Mato Kudumija, *Đurđevac u svijetu i vremenu*, Đurđevac, 1968., 113.
95. Mira Kolar - Dimitrijević, *Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma*, *Podravski zbornik*, str. 32, Koprivnica, 1986.

SUMMARY

Vladimir MIHOLEK

ĐURĐEVAC FAIRS AND SHOPS AT THE END OF THE 19TH CENTURY

In the 18th century, Đurđevac used to be the biggest community in the boarder area spreading from Ivanić to Koprivnica, as well as the headquarters of the battalion (later regiment) of the same name. Its inhabitants cultivated land and bred cattle, and at the same time they would defend the boarder from the attacks of Turks. Since the financing of the Military Boarder was too expensive for the military authorities, it was decided that the colonization of Austrian and Czech craftsmen should start economic activities in the region. In such circumstances craftsmanship started to develop, as well as trade relations, so that the first fairs and travelling salesmen appeared, and later on the trade businesses (shops), too. At the turn of the 18th century, cattle trade had already been allowed. After demilitarization, cattlebreeding was more intensively developing, while the fairs were offering more cattle to get meat. The horses are sold for transportation and military purposes. The fairs became extremely important at that time and reached their peak at the turn of the 20th century. The unbelievable 15,000 heads of cattle were offered for sale at the annual 1895 fair. Along with the fairs, trade also developed and shops opened, mainly owned by colonized Jews. Đurđevac, therefore, continued to be an important market town as it used to be in the Middle Ages. These circumstances allowed a wider Đurđevac area to become one of the most significant livestock and crafts regions in Croatia at the turn of the 20th century, and it still is, with regard to cattle industry. The fairs have, however, gradually lost their significance so that nowadays they have completely disappeared.